

SENZAȚIE, REPREZENTARE ȘI IDEI ÎN FILOSOFIA CUNOAȘTERII LUI JOHN LOCKE

NONI-EMIL IORDACHE
Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept

Sensation, Representation, and Ideas in John Locke's Philosophy Of Knowledge: This essay aims to present the role of ideas in human knowledge in John Locke's conception. For this, we will use Locke's major work, *Essay on the Human Intellect*. "Ideas" are the cornerstone of Locke's theory of human knowledge. According to him, singular or general knowledge is the perception of a concordance or discordance between ideas. For him, the material of our knowledge is the idea. The role of ideas in knowledge is to represent existing ones. Ideas are received and perceived by the mind to form singular sentences. Therefore, the role of ideas is to make known the existing beings, in establishing a correspondence between the known subject and the external reality. As an epistemological foundation, the idea is the principle of all knowledge and, precisely, of singular knowledge. In order to determine the extent and limits of our knowledge, we must examine the elements of knowledge, that is, how simple ideas arise through sensation and reflection.

Keywords: knowledge, sensation, reflection, idea.

John Locke este filosoful cu cea mai mare influență asupra filosofiei cunoașterii secolului al XVIII-lea. El este nu numai unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai empirismului, ci și acela care pune, într-un mod foarte original, problema cunoașterii și, în general, a relației dintre gândire și realitate în toată adâncimea sa. Acesta era de părere că lumea poate fi cunoscută numai după cum o putem imagina. Capacitățile noastre cognitive (memorie, percepție, imaginație, atenție etc.) sunt numai facultăți diferite de a reprezenta lucrurile. Dificultatea centrală cu care se confrunta Locke era tensiunea între pozițiile sale ontologice și principiile sale epistemologice. Pe de o parte, Locke considera că universul constă doar în anumite ființe particulare și că nu există specii naturale și nici universale *in re* pe care să se bazeze adevărata cunoaștere. Pe de altă parte, acesta susținea ideea că, în esență, cunoașterea își găsește toate materialele în sensibilitate. Așadar, problema posibilității unei cunoașteri generale, capabilă să depășească simplitatea „simplă” a experienței conștiinței obiectului analizat, devine problematică.

Ideile constituie fundamentul teoriei lui Locke privind cunoașterea. Potrivit lui, cunoașterea este „percepția unei legături” de concordanță sau discordanță între idei. Ideea este, pentru el, „materialul” cunoașterii noastre. Rolul ideilor în cunoașterea singulară este reprezentarea celor existente. Ideile singulare sunt primite și apoi

percepute de minte pentru a forma propoziții singulare. Percepția concordanței sau discrepanței dintre idei constituie cunoaștere singulară sau cunoaștere generală. Prin urmare, rolul ideilor constă în a face cunoscute ființele existente, în stabilirea unei corespondențe între subiectul știut și realitatea externă. Ideea ca fundație epistemologică este principiul tuturor cunoștințelor și, tocmai, al cunoașterii singulare.

În prima carte a lucrării sale „Eseu asupra intelectului omenesc”, Locke își pune următoarea problemă: dacă ideile nu sunt înnăscute, cum intră în mintea umană? Teza lui este că ideile noastre provin din experiență.

Toate ideile vin pe calea senzației sau a reflecției. Să presupunem, deci, că mintea este oarecum ca și o coală albă de hârtie, pe care nu stă scris nimic, că e lipsită de orice idee; cum ajunge ea să fie înzestrată? (...) De unde are ea toate elementele rațiunii și ale cunoașterii? La aceasta eu răspund într-un cuvânt: din experiență. Pe aceasta se sprijină cunoașterea noastră și din aceasta provine în cele din urmă ea însăși. Observația noastră, îndreptată fie spre obiectele exterioare sensibile, fie spre procesele lăuntrice ale minții noastre, pe care le percepem și asupra cărora reflectăm, este ceea ce procură intelectului toate elementele gândirii. Acestea două sunt izvoarele cunoașterii, de unde se nasc ideile pe care le avem sau pe care le putem avea în chip natural¹.

Filosoful englez respinge conceptul potrivit căruia unele dintre ideile noastre sunt gravate în minte de la nașterea fiecărui individ², adică ne naștem cu anumite idei. Pentru Locke, dacă ideea este în înțelegere, este în mod necesar percepută. Totodată, nu există niciun principiu înnăscut, nici speculativ, nici practic. Aceasta se traduce în faptul că toți oamenii nu sunt de acord să recunoască acele idei și adevăruri despre care se pretinde că sunt înnăscute (ideea lui Dumnezeu, principiul noncontradicției, principiile morale etc.).

Acesta este primul și principalul argument al lui Locke: nu toți oamenii cred în mod universal în nativitatea ideilor. Apoi, el evocă faptul că idioții, copiii și toți cei care nu au avut ocazia de a învăța ignoră înnăscutul. Pentru Locke, este absurd să credem că mintea are o idee înainte de a fi gândită. Este mai rezonabil să credem că toate ideile noastre provin din experiență³. Pentru partizanii ideii de nativitate a ideilor, toți oamenii acceptă principiul înnăscut atunci când ajung la rațiune. Locke răspunde la acest argument explicând că ar fi necesar să se apeleze la orice descoperire înnăscută la care se ajunge prin folosirea rațiunii, ceea ce ar însemna că vom descoperi ceea ce deja știm, care este deja gravat în înțelegere și, prin urmare, perceput de ea. Ceea ce ar fi absurd, pentru că, dacă motivația descoperă principiul, nu-l dovedește înnăscut. În ceea ce privește nativismul moral sau religios, Locke explică faptul că oamenii consideră că toate convingerile sau credințele pe care aceștia le-au primit odată cu educația timpurie sunt înnăscute sau naturale, fără a fi

¹ J. Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, vol. I, trad. T. Voiculescu, București, Editura Științifică, 1961, p. 81.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

conștienți de modul în care au pătruns treptat în sufletul lor⁴. Această iluzie spontană generează certitudinea dogmatică că ar putea exista convingeri autocertificatoare, fără a fi nevoie de o examinare rațională; această credință se află la baza fanatismului și a intoleranței.

Pentru Locke, ideile nu sunt înnăscute, ci dobândite⁵; ele au o origine sensibilă. Capacitatea minții umane este de a primi lucrurile prin simțuri.

Astfel cea dintâi capacitate a intelectului omenesc constă în aceea că mintea e aptă să primească impresiile făcute asupra ei fie de către obiectele externe prin simțuri, fie de către propriile ei procese atunci când reflectează asupra lor. Acesta este primul pas pe care omul îl face către descoperirea lucrurilor și baza pe care se sprijină toate acele noțiuni ce le va dobândi cândva în chip firesc în această lume. Toate acele gânduri sublime, care se ridică deasupra norilor și ajung înalte cât cerul însuși, aici își au începutul și temelial: în toată această mare întindere pe care rătăcește mintea în vastele ei speculații. Acestea pot părea că o înalță, dar ea nu depășește cu o iotă acele idei pe care i le-a oferit spre meditare senzația sau reflecția⁶.

Ideile se nasc după ce am avut contact cu lumea exterioară și cu obiecte fizice. Ideile se nasc în noi când avem un contact sensibil cu lucrurile lumii, adică atunci când am avut senzația de ceva. Această senzație poate fi externă (reprezentarea imediată a obiectului) sau internă (reflecție). Ideile noastre provin din lumea sensibilă și apoi devenim capabili să dezvoltăm alte idei. Acest lucru ne face să înțelegem că ideile nu au un caracter prioritar și, din acest motiv, nu sunt înnăscute.

1. SENZAȚIA

Senzația este prima sursă a ideilor. Locke, care considera că menirea noastră „nu este să cunoaștem toate lucrurile, ci pe acelea care au importanță pentru conduita noastră”⁷, numește „idee” elementele „asupra cărora se îndreaptă mintea în timpul gândirii”⁸, „un anumit obiect în minte și, prin urmare, un obiect determinat, adică așa cum este el acolo văzut și perceput că este”⁹, „tot ceea ce constituie obiectul intelectului când gândește un om”¹⁰, „tot ceea ce se înțelege prin imagine, noțiune, reprezentare, adică orice poate ocupa mintea când gândește”¹¹.

⁴ *Ibidem*, pp. 37–43.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 95.

⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁸ *Ibidem*, p. 81.

⁹ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰ *Ibidem*, p. 17.

¹¹ *Ibidem*.

„Fiecare om fiind conștient că gândește, iar elementele asupra cărora se îndreaptă mintea în timpul gândirii fiind ideile care se află într-însa, fără îndoială că oamenii au în mintea lor diferite idei...”¹². Ideile, fie simple (date brute), fie complexe (combinații, compoziții ori modificări ale ideilor simple), includ orice obiect de gândire. Locke le oferă aceeași amplitudine ca Descartes în *Meditația a treia*: ideile sunt „lucruri care sălășluiesc în gândirea noastră, fie că sunt adevărate și reale, fie că sunt doar simulacre și fantastice”¹³. Prin această utilizare a cuvântului „idee”, Locke se situează pe partea adepților unei teorii foarte populare a timpului său, și anume că ideea este mediul necesar oricărei cunoașterii a lumii exterioare. Natura sensibilă a ideilor pare să fie impusă oricărei persoane care se gândește la posibilitățile noastre de a cunoaște. Pentru filosoful englez, a cunoaște înseamnă că ceva trebuie să ne aducă în minte obiectele pe care le gândim.

Căci obiectele simțurilor introduc anumite idei în mintea noastră fie că vrem sau nu, iar procesele minții ne lasă cel puțin niște noțiuni obscure despre ele însele, nici un om neputând ignora cu totul ceea ce face când cugetă. Intellectul nici nu poate să refuze de a avea aceste idei simple când se prezintă minții, nici să le modifice când s-au întipărit, să le șteargă sau să producă el însuși unele noi, mai mult decât poate o oglindă să refuze, să modifice sau să șteargă imaginile sau ideile la care dau naștere obiectele așezate în fața ei¹⁴.

Cum devenim conștienți de diferitele experiențe senzoriale pe care le avem? La naștere, mintea fiecărui om este o „încăpere goală”, o „coală albă”¹⁵ pe care nu este scris nimic sau, cum se va spune mai târziu, „tabula rasa”. În punctul său de pornire, teoria empiristă privind sursa cunoașterii conține o critică a doctrinei cartesiene a ideilor înnăscute¹⁶: „oamenii pot să dobândească prin simpla folosire a facultăților lor naturale toate cunoștințele ce posedă, fără ajutorul vreunei întipăririi înnăscute și pot să ajungă la certitudine fără asemenea noțiuni sau principii originare”¹⁷. Locke argumentează că niciun copil, idiot, sălbatic ori analfabet nu are idei înnăscute, deși oricare dintre aceștia are mintea nealterată de obiceiuri, opinii. Pe de altă parte, ar trebui ca ideile înnăscute să existe în mintea fiecărui om, indiferent de epoca istorică sau zona geografică. Or, atât principiile speculative, cât și principiile practice (morale) nu îndeplinesc aceste condiții.

Deoarece totul militează în favoarea senzației, ca primă sursă a cunoașterii, și, ulterior, a reflecției, ca a doua sursă de cunoaștere, deoarece nu poate fi prezentată nicio observație care să ratifice existența ideilor înainte de sensibilitate, Locke nu

¹² *Ibidem*, p. 81.

¹³ R. Descartes, *Meditații metafizice*. București, Editura Crater, 1997, p. 30.

¹⁴ J. Locke, *op. cit.*, vol. I, pp. 95–96.

¹⁵ *Ibidem*, p. 81.

¹⁶ Descartes admitea trei categorii de idei: *aliae innatae*, *aliae adventiciae*, *aliae a me ipso factae mihi videntur*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 18.

ezită să afirme că această senzație este fundamentul tuturor cunoștințelor umane. Mediatoare ale ideilor, senzația și reflecția sunt, într-un fel, porțile sufletului, cele două izvoare ale cunoașterii: „Acestea două sunt izvoarele cunoașterii, de unde se nasc toate ideile pe care le avem sau pe care le putem avea în chip natural”¹⁸.

Fundalul pe care se formează sistemul cunoașterii lui Locke este acela al unei lumi a obiectelor materiale, a corpurilor în mișcare. Ca la Epicur, corpurile emit particule pe care simțurile noastre le receptează. Senzația este, la amândoi, baza neclintită a tuturor cunoștințelor. Din moment ce percepem la distanță, prin vedere, forma anumitor corpuri, ne spune Locke, aceste particule acționează asupra noastră prin impuls. Din acțiunea acestor particule corpusculare asupra organelor noastre senzoriale, o mișcare este transmisă de nervi la creier, „camera de primire a minții”¹⁹. Până atunci, mecanismul senzației este dat ca material pur.

2. REFLECȚIA

Ca sursă a ideilor, senzației i se adaugă reflecția. Pentru Locke, reflecția nu este o sursă de idei care se opune senzației, ca la Leibniz, definind-o astfel:

(...) celălalt izvor din care experiența alimentează intelectul cu idei este perceperea proceselor lăuntrice ale propriei noastre minți, când ea se îndreaptă asupra ideilor pe care le-a dobândit, care procese, atunci când sufletul ajunge să reflecteze asupra lor și să le examineze, dau intelectului o altă categorie de idei pe care nu le-ar fi putut dobândi numai de la lucrurile dinafară; aceste idei sunt percepția, gândirea, îndoiala, credința, raționamentul, actul de cunoaștere, actul de voință și toate acțiunile felurite ale propriei noastre minți, de la care noi, fiind conștienți de ele și observându-le în noi înșine, primim în intelect idei tot așa de distincte ca și ideile pe care le primim de la corpurile care ne impresionează simțurile. Fiecare om are în el însuși în întregime acest izvor de idei și cu toate că acesta nu este un simț, întrucât nu are de-a face întru nimic cu obiectele exterioare, totuși se aseamănă foarte mult și ar putea fi numit destul de propriu „simț intern”. Dar cum eu numesc „senzație” celălalt izvor, pe acesta îl numesc „reflecție” (...).²⁰

Reflecția nu constituie altceva decât percepția că mintea noastră are propriile operații, care, provenind din puterile care sunt intrinseci rațiunii, devin, atunci când mintea reflectă asupra ei înseși, obiecte ale contemplației sale. Reflecția este, așadar, un fel de senzație internă.

Dacă am compara aceste două surse (reflecția și senzația) ale cunoașterii, ar trebui să acordăm primatul reflecției. Într-adevăr, prin senzație dobândim primele

¹⁸ *Ibidem*, p. 81.

¹⁹ *Ibidem*, p. 98.

²⁰ *Ibidem*, p. 82.

idei pe care se desfășoară apoi operațiunile minții. Acest lucru poate fi observat la copii, subliniază Locke. Primele experiențe ale copilului solicitate de lumea exterioară sunt toate sensibile; și senzația rămâne pentru o lungă perioadă singura sursă a tuturor ideilor sale. Mult mai târziu, mintea începe să acorde atenție activităților proprii, să reflecteze asupra ei înseși și să perceapă operațiunile sale. Reflecția vine cu maturitatea și poate chiar să nu existe la multe persoane adulte, din cauza lipsei de atenție.

(...) aceasta se datorește faptului că, deși aceste procese se desfășoară acolo fără întrerupere, totuși, asemenea unor vedenii care flutură, ele nu produc impresii destul de puternice pentru a lăsa în minte idei clare, distincte și desăvârșite până când intelectul nu se apleacă în interior asupra lui însuși, nu reflectează asupra propriilor lui procese și nu le face obiect al propriei lui meditații.

Așadar, după primele percepții sensibile, mintea reflectează asupra ei înseși pentru a produce alte idei, pe care Locke le numește ideile de reflecție. Reflecția lui Locke este un fel de senzație internă, deoarece mintea umană percepe alte idei din ideile de senzație. Este ca un fel de a doua senzație, care, de această dată, vine de la un obiect care nu este exterior, ci interior, deci operații proprii minții umane. Mintea percepe ideile dobândite prin reflecție. „Reflecția este un fel de percepere a minții de către minte.”²¹

3. TIPURI DE IDEI

Prin senzație și reflecție, minții noastre îi sunt furnizate ideile simple, elementele întregii cunoașteri; ideile simple sunt date intelectului fără ca acesta să le poată modifica sau distruge ori construi din alte surse. „Când începe omul să aibă idei? (...) de îndată ce are vreo senzație (...) ideile apar în intelect în același timp cu senzația, care este acea impresie sau mișcare produsă într-o parte oarecare a corpului ce lasă o percepție oarecare în intelect.”²²

Ideile care provin din senzație sunt idei simple, în timp ce ideile de reflecție sunt de două feluri: idei de reflecție simple și idei de reflecție complexe. Ideile simple iau naștere în mod natural și, prin urmare, sunt caracterizate prin certitudine, nefiind supuse posibilității de existență a erorii, întrucât ne sunt date în mod nemijlocit în percepție, fără a fi un produs al vreunei operații a minții. Eroarea poate să apară atunci când „intelectul are puterea de a le repeta, a le compara și a le uni într-o diversitate aproape infinită și așa poate alcătui după plac noi idei complexe”²³. Dacă li se atașează cuvinte, ideile simple capătă un caracter determinat. În „Epistola către cititor”, Locke vorbește despre ideile determinate.

²¹ T. Ciulei, *Mic tratat de gnoseologie*, Iași, Editura Lumen, 2009, p. 222.

²² J. Locke, *op. cit.*, vol. I, pp. 95.

²³ *Ibidem*, p. 97.

Prin acest termen eu înțeleg un anumit obiect în minte și, prin urmare, un obiect determinat, adică așa cum este el acolo văzut și perceput că este. Eu cred că aceasta poate fi numită în chip foarte potrivit o idee determinată, atunci când ea – așa cum se află în minte în mod obiectiv într-un moment oarecare, și cum e deci determinată acolo, – este alipită și fixată fără variație unei denumiri sau unui sunet articulat care trebuie să fie în chip statornic semnul al exact aceluiași obiect al minții, adică al ideii determinate²⁴.

Potrivit filosofului englez, există idei simple care provin dintr-un singur simț, precum culorile, sunetele, simțurile, idei care provin din mai multe simțuri (ideile de spațiu) și idei care provin din senzație și reflecție în același timp, cum este ideea de durată ori cea de existență.

Ideile complexe sunt idei compuse care pot fi împărțite în idei simple. Ideile simple de reflecție sunt percepția și voința. Ideile complexe cuprind ideile simple care se îmbină în ideea unui lucru unic, precum ideea de ființă, și ideile, care, combinate, continuă să reprezinte obiecte distincte. În cadrul ideilor simple care se îmbină în ideea unui lucru unic distingem ideile de moduri (acelea ale lucrurilor care nu subzită prin ele însele: triunghi, număr) și ideile de substanță (acelea ale lucrurilor ori ființelor care subzistă prin ele însele: ideea de ființă). În ceea ce privește ideile complexe, Locke arată că mintea trece de la ideile simple la cele complexe prin operații de combinare, comparare și abstractizare²⁵. Prin teoria ideilor generale abstracte, Locke explică geneza noțiunilor generale, care sunt derivate din ideile simple prin abstractizare. „Ideile dobândite de la existențe particulare” devin „reprezentante generale ale tuturor existențelor de același fel, iar denumirile lor denumiri generale, care pot fi aplicate la orice există și se potrivește unor asemenea idei abstracte”²⁶.

Cu toate că ideile abstracte, esența genului (*genera*) și speciei (*species*)²⁷ sunt lucrarea intelectului, ele își au fundamentul în „similitudinea dintre lucruri”²⁸. Ideile abstracte se formează atunci când combinăm ideile simple și, astfel, avem în mintea noastră o idee despre o specie. „Atunci ceea ce semnifică cuvintele de ordin general este o anume specie de lucruri și fiecare din ele realizează aceasta fiind semnul unei idei abstracte din minte.”²⁹

Cuvintele devin de ordin general atunci când fac din ele semnele ideilor generale, iar ideile devin generale separându-se de circumstanțele de timp, de loc sau de orice alte idei care le-ar putea determina la o existență particulară sau alta. Prin acest fel de abstractizare ele devin capabile să reprezinte mai

²⁴ *Ibidem*, p. 9.

²⁵ J. Bennett, *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*, Oxford, Oxford University Press, 1973, pp. 21 și urm.

²⁶ J. Locke, *op. cit.*, vol. I, p. 137.

²⁷ J. Locke, *op. cit.*, vol. II, p. 19.

²⁸ *Ibidem*, p. 20.

²⁹ *Ibidem*, p. 19.

mulți indivizi; fiecare din aceștia se potrivește cu ideea abstractă, este de aceeași specie (după cum se spune)³⁰.

Locke precizează că „nu este nici un motiv să credem că sufletul gândește înainte ca simțurile să-i fi dăruit idei asupra cărora să gândească”³¹. Așadar, cuvintele semnifică idei simple sau complexe, între care și idei generale abstracte.

În concluzie, putem reține că ideea desemnează o structură a obiectului concret, care se manifestă printr-o experiență sensibilă sau rațională pentru a reprezenta lucrurile reale. Această concepție a ideilor generate de facultățile sensibile ignoră concepția înnăscută a ideilor. Prezența ideilor în înțelegere autorizează cunoașterea. Ideile vin, inițial, din contactul nostru cu obiecte externe, prin senzație, apoi prin reflecție. Ideile noastre provin din experiență. Trebuie remarcat că, în senzație, impresia fizică nu este senzația. Este nevoie de o percepție mentală în impresia fizică pentru a exista senzație. După primele percepții sensibile, mintea reflectează asupra ei înseși să producă alte idei, pe care Locke le numește ideile de reflecție. Reflecția lui Locke este un fel de senzație internă, pentru că mintea umană percepe alte idei pentru a schimba ideile de senzație.

³⁰ *Ibidem*, p. 16.

³¹ J. Locke, *op. cit.*, vol. I, p. 95.